

Коліївщина: проблеми трактування

Чорномаз Б. Д., Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Стаття написана з нагоди відзначення 250-ї річниці повстання українців, яке відоме під назвою «Коліївщина». Найзначніший сплеск повстання відбувся в кінці 60-х років XVIII ст. Причиною невдоволення народних мас була нещадна експлуатація польськими загарбниками українського селянства. Експлуатацію поляки реалізовували за ознакою соціального походження, національної приналежності та релігійного віросповідання. Найбільш значні події зв'язані з повстанням відбулися в м. Умань та його околицях у 1768 році. Боротьба повсталих була впертою і кровопролитною, очевидно, саме за цю особливість повстання назване «Коліївщиною» (від слова колоти). Автор статті зазначає, що за 250 років, які відділяють нас від апогею дій повсталих, вже повинно було завершитися накопичення первинних історичних матеріалів, на основі яких історики повинні б були визначити спосіб трактування та здійснити морально правову оцінку подій, пов'язаних із повстанням. Але мусимо визнати, що так не є. Причини такого становища автор намагається знайти у недостатньому застосуванні здобутків істориків Заходу.

Автор бере до уваги дух невизначеності позицій у способі трактування подій, пов'язаних із повстанням, у багатьох публікаціях сучасних ЗМІ, і саме це дає право зробити висновок, що проблема єдності у способі трактування мети повстання і дій повсталих існує. Причину такого становища автор вбачає у тому, що в історичних дослідженнях тогочасних подій, пов'язаних із повстанням «Коліївщина», українські історики-фахівці недостатньо застосовують інтелектуальні здобутки відомої на Заході історичної школи «Нові історики» (цю школу ще називають школа «Анналів», основоположники школи Марк Блок і Люсьєн Февр), також не враховуються дослідниками сучасні критичні зауваження до парадигм школи «Об'єктивістів» Леопольда фон Ранке. Недостатньо ефективно використовуються здобутки відомих на Заході вчених-знавців епістемології, наприклад, таких як Аллан Мегілл. Автор зазначає суть переваг школи «Нові історики» в конструюванні результатів історичних досліджень, але на тлі переваг і досягнень істориків країн Заходу автор пропонованої статті доводить наявність переваг у напрацюваннях українських істориків.

Широке використання в історичних дослідженнях у країнах Заходу напрацювань прихильників школи «Нові історики» зробило значний позитивний вплив на розвиток історичної науки цих країн. Застосування наукового доробку прихильників цієї школи (школа «Нові історики» виникла у 1929 році) було причиною якісного стрибка в процесі історичних досліджень країн Заходу. В Україні широким застосуванням у дослідженнях супутніх з історичною наукою дисциплін, таких як усна історія, історія понять, історія низу, візуальна історія і багатьох інших супутніх з історичною наукою дисциплін значної популярності ще не набуло, хоча про певні успіхи вже вести мову можна.

У пропонованій статті як приклад успішного розвитку новітніх підходів до вивчення історії України автор зазначає успіхи українського науковця-історика, професора Василя Шевчука, які ним здобуті в процесі дослідження історії української державності. В. Шевчук на початку 90-х років XX ст. став основоположником визначення ознак державності, які стають очевидними після здобуття перших перемог повстанців. Таких ознак за визначенням В. Шевчука є вісім. Процес набуття ознак державності під час повстання зазвичай відбувається в процесі досягнення повстанцями успіхів в боротьбі з поневолювачами. Отже, розширення інструментарію дослідження історії України супутніми з історичною наукою дисциплінами такими, які були запроваджені школою «Нові історики», неодмінно розширить можливості трактування подій, які відбувалися під час повстання у 1768 році. Принаймні, застосування новітніх методів дослідження історії України таку можливість досліднику дають.

Нові методи дослідження історії України, які з успіхом застосовуються українськими істориками, неодмінно призведуть до розуміння і толерантного ставлення до того, що українець історію України не сприйме так, як поляк чи росіянин, чи будь-хто інший з відмінною національною приналежністю. Національні системи традицій, звичаїв, особливостей менталітету і багатьох інших чинників є тою перешкодою, яка ніколи не дасть з однаковими емоціями сприймати правду історії поляку і німцю або поляку і українцю. У тексті статті доведено існування проблеми трактування мети і питань перебігу повстання «Коліївщина». Вирішення цієї проблеми обов'язково відбудеться. Для цього лише потрібно сприймати історичні події з почуттям взаємоповаги і уникати односторонніх оцінок та безкомпромісних позицій.

Ключові слова: «Коліївщина»; трактування; стихійне зацікавлення; школа «Об'єктивістів»; школа «Нові історики»; повстання з позицій повсталих; усна історія; епічні твори; історія понять; стереотипи

Koliivshchina: problems of interpretation

Chornomaz B. D., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

The article is devoted to the 250th anniversary of the Ukrainian rebellion, known as the «Koliivshchyna». The most significant burst of this uprising took place in the late 60's of the XVIII century. The reason for the dissatisfaction of the people was the merciless exploitation of the Ukrainian peasantry by the Polish invaders. The Polish exploitation was carried out on the basis of social origin, nationality and religious confession. The most significant events connected with the above rebellion took place in Uman and its surroundings in 1768. The fight of the rebels was tough and bloody, obviously this particular feature of the rebellion called «Koliivshchyna» (from the word «koloty» – to thrust). The author of the article notes that for 250 years, separating us from the apogee of the rebellion, the accumulation of primary historical materials had to be completed, on the basis of which historians would have to determine the way of interpretation and to conduct a moral and legal evaluation of the events associated with the uprising. But we must admit that this is not the case. The reasons for this situation are sought by the author in an inadequate application of the Western historians' achievements.

The author takes into account the spirit of the uncertainty of positions in the way of treating the events associated with the rebellion in many publications of contemporary media, and this gives the right to conclude that there exists a problem of unity in the way of interpreting the purpose of the uprising and the actions of the rebels. The author sees the reason for this situation in the fact that Ukrainian historical experts in the historical studies of the above mentioned events connected with the «Koliivshchyna» rebellion, do not sufficiently apply the intellectual achievements of the historic school «New Historians», well known in the West (this school is also called the «Annales» school, the founders the schools are Mark Bloch and Lucien Febvre). The researchers also ignore the contemporary critique of the paradigms of Leopold von Ranke «Objectivist School». The achievements of famous Western epistemologists, such as Allan Megill, also fail to achieve optimum effect. The author points out the advantages of the «New Historians» School in constructing the results of historical research, but, on the background of the advantages and achievements of Western historians, the author of the proposed article proves the benefits of studies of Ukrainian historians.

The widespread use in Western historical research the works of the New Historians School supporters has had a significant positive impact on the development of the historical science of these countries. The application of the scientific development of the supporters of this school (the school «New Historians» arose in 1929) was the reason for a qualitative step in the process of historical research in the West. In Ukraine, the widespread use in studies related to historical science subjects such as oral history, history of concepts, bottom history, visual history and many other related subjects of great popularity have not yet gained popularity, although some successes can already be seen.

In the article the author provides the achievements of Ukrainian historian, professor Vasyl Shevchuk, which he gained during the study of the history of Ukrainian statehood, as an example of the successful development of the latest approaches to the study of Ukrainian history. V. Shevchuk in the early 90's of the twentieth century became the founder of the definition of the statehood characteristics, which become apparent after the first victories of the rebels. According to V. Shevchuk, there are eight such characteristics. The process of acquiring statehood characteristics during the uprising usually occurs in the process of achievement by the rebels the success in the fight against the oppressors. So, the expansion of the tools of the study of the Ukrainian history related to historical subjects, such as that introduced by the school «New Historians», will definitely expand the possibilities for interpreting the events that took place during the uprising in 1768. At the very least, the use of the latest methods of studying the history of Ukraine gives such an opportunity to the researcher.

New methods of studying the history of Ukraine, successfully used by the Ukrainian historians, will surely lead to an understanding and tolerant attitude to the fact that the history of Ukraine will not be perceived by Ukrainian in the same way as by a Pole or Russian, or anyone else with a distinct national identity. National systems of traditions, customs, peculiarities of the mentality and many other factors are the obstacle that will never let the Pope and the German or the Pole and Ukrainian perceive the truth of the story with the same emotions. The text of the article proved the existence of a problem of interpretation of the purpose and issues of the «Koliivshchyna» rebellion. The solution to this problem will take place in any case. To do this, you only need to perceive historical events with a sense of mutual respect and avoid single-ended estimates and uncompromising attitude.

Keywords: «Koliivshchyna»; interpretation; spontaneous interest; the «Objectivists school»; the «New Historians» school; uprising from the positions of rebels; oral history; epic works; history of concepts; stereotypes

Колиивщина: проблемы трактовки

Чорномаз Б. Д., Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тичины

Статья написана по случаю 250-й годовщины восстания украинцев, которое известно под названием «Колиивщина». Значительный всплеск восстания состоялся в конце 60-х годов XVIII в. Причиной недовольства народных масс была беспощадная эксплуатация польскими захватчиками украинского крестьянства. Эксплуатацию поляки реализовывали по признаку социального происхождения, национальной принадлежности и религиозного вероисповедания. Наиболее значительные события связаны с восстанием в г. Умань и его окрестностях в 1768 году. Борьба восставших была упорной и кровопролитной, очевидно, именно за эту особенность восстание названо «Колиивщиной» (от слова колоть). Автор статьи отмечает, что за 250 лет, отделяющих нас от апогея действий восставших, уже должно было завершиться накопление первичных исторических материалов, на основе которых историки должны были бы определить способ трактовки и осуществить морально правовую оценку событий, связанных с восстанием. Но надо признать, что это не так. Причины такого положения автор пытается найти в недостаточном применении достижений историков Запада.

Автор принимает во внимание дух неопределенности позиций в способе трактовки событий, связанных с восстанием, во многих публикациях современных СМИ, и именно это дает право сделать вывод, что проблема единства в способе трактовки цели восстания и действий восставших существует. Причину такого положения автор видит в том, что в исторических исследованиях тогдашних событий, связанных с восстанием «Колиивщина», украинские историки-специалисты недостаточно применяют интеллектуальные достижения известной на Западе исторической школы «Новые историки» (эту школу еще называют школа «Анналов», основатели школы Марк Блок и Люсьен Февр), также не учитываются исследователями современные критические замечания к парадигмам школы «Объективистов» Леопольда фон Ранке. Недостаточно эффективно используются достижения известных на Западе ученых-знатоков эпистемологии, например, таких как Аллан Мегилл. Автор отмечает суть преимуществ школы «Новые историки» в конструировании результатов исторических исследований, но на фоне преимуществ и достижений историков стран Запада автор предлагаемой статьи доказывает наличие преимуществ в работах украинских историков.

Широкое использование в исторических исследованиях в странах Запада работ сторонников школы «Новые историки» имело значительное положительное влияние на развитие исторической науки этих стран. Применение научного наследия сторонников этой школы (школа «Новые историки» возникла в 1929 году) было причиной качественного скачка в процессе исторических исследований стран Запада. В Украине широкое применение в исследованиях сопутствующих исторической науке дисциплин, таких как устная история, история понятий, история снизу, визуальная история и многих других сопутствующих исторической науке дисциплин значительной популярности еще не получило, хотя об определенных успехах уже говорить можно.

В предлагаемой статье как пример успешного развития новых подходов к изучению истории Украины автор отмечает успехи украинского ученого-историка, профессора Василия Шевчука, которые им получены в процессе исследования истории украинской государственности. В. Шевчук в начале 90-х годов стал основоположником определения признаков государственности, которые становятся очевидными после получения первых побед повстанцев. Таких признаков по определению В. Шевчука есть восемь. Процесс приобретения признаков государственности во время восстания обычно происходит в процессе достижения повстанцами успехов в борьбе с поработителями. Следовательно, расширение инструментария исследования истории Украины сопутствующими с исторической наукой дисциплинами, такими, которые были введены школой «Новые историки», непременно расширит возможности трактовки событий, которые происходили во время восстания в 1768 году. По крайней мере применения новейших методов исследования истории Украины такую возможность исследователю дают.

Новые методы исследования истории Украины, которые с успехом применяются украинскими историками, непременно приведут к пониманию и толерантного отношения к тому, что украинец историю Украины не воспримет так, как поляк или русский, или кто-нибудь еще с другой национальной принадлежностью. Национальные системы традиций, обычаев, особенностей менталитета и многих других факторов являются той преградой, которая никогда не даст с одинаковыми эмоциями воспринимать правду истории поляку и немцу, или поляку и украинцу. В тексте статьи доказано существование проблемы трактовки цели и вопросов в ходе восстания «Колиивщина». Решение этой проблемы обязательно произойдет. Для этого только нужно воспринимать исторические события с чувством взаимного уважения и избегать односторонних оценок и бескомпромиссных позиций.

Ключевые слова: «Колиивщина»; трактовки; стихийный интерес; школа «Объективистов»; школа «Новые историки»; восстание с позиций восставших; устная история; эпические произведения; история понятий; стереотипы

У цьому році Україна відзначає 250 річницю гайдамацького повстання, яке в середовищі українського народу відоме під назвою «Коліївщина». На перший погляд може здатися, що за 250 років українські історики вже повинні б були завершити первинне накопичення історичних матеріалів, придатних для наукових досліджень, і можна б було констатувати чіткі відповіді на проблему безсумнівного трактування мети та способу діяльності повсталих народних мас та їхніх ватажків. Принаймні так думати нас підштовхують нові умови, які з'явилися для дослідження історичних подій та фактів після проголошення державної незалежності.

Насправді ми мусимо констатувати, що проблема трактування причин виникнення повстання та мети повсталих існує досі, незважаючи на те, що «нові умови» ознаменувалися тим, що історики після проголошення незалежної державності отримали безборонний доступ до архівосховищ і настала пора розглядати повстання «Коліївщина» ширше, ніж у тому вигляді, який подавали до розгляду польські, російські та єврейські джерела й література. Після проголошення незалежності України побільшало опублікованих досліджень на тему боротьби українців за державну незалежність, було опрацьовано значну кількість нововідкритих архівних матеріалів, у тому числі й таких, які стосувалися повстання «Коліївщина». Це дало можливість встановити спосіб трактування повстання і повсталих, виходячи із загальновідомих і загальноприйнятих критеріїв. В усякому разі мусимо констатувати, що на момент відзначення 250-ти річчя проблема трактування мети повсталих і їхніх прагнень існує, хоча її до цієї пори вже не повинно було б бути. Напевно, нарізла пора дослідити, в чому суть проблеми, оскільки ми мусимо визнати, що за період, який нас відділяє від апогею повстання, наші мудрі мужі досі не виробили усталеного переконання стосовно визначення мети і прагнень повсталих. Тим більше, що дослідник історії повстання Петро Мірчук, який жив у еміграції (помер 16 травня 1999 року), у середині XX століття у своїй монографії «Коліївщина» стверджує, що використав кількість літератури, яка укладається в список зі 103 одиниць [8, 1973: 307-312]. А дослідник історії Уманщини Григорій Храбан для свого дослідження «Спалах гніву народного» використав близько трьох сотень джерел. У названих монографіях авторами були використані джерела та література, у яких в тій чи іншій мірі містилася інформація про

повстання гайдамаків. Не треба забувати, що вагомі внески у проблему дослідження діяльності і визначення мети повсталих гайдамаків зробили наші сучасники історики Юрій Бойко та Тарас Чухліб. Також час від часу з'являються у ЗМІ матеріали красномовного характеру, які доповнюють скарбницю знань про повсталих українців у середині XVIII ст. Та незважаючи на таку досить велику кількість досліджень, для внесення ясності у визначення способу трактування мети повсталих явно не вистачає даних. І це є проблемою.

Досліджуючи цю проблему, мусимо визнати, що тогочасних архівних джерел та історичної літератури мемуарного або депонованого характеру українці не створили. Констатуючи цей факт, треба визнати, що серед історичних писемних джерел, в яких би йшлося про повстання з позицій повсталих або взагалі з позиції мешканців Правобережної України, не існує. Причина такого становища в тому, що Україна і українці в той час були у статусі переможеної жертви іноземних агресорів, і українське населення переймалося не документуванням історичних подій, а в основному тим, як вціліти після поразки повстання. Визначення і конкретизація тодішньої ситуації дає нам можливість зрозуміти, чому українці не залишили нащадкам зафіксованої в документах або мемуарних спогадах інформації про події та окремих осіб, пов'язаних із повстанням. Так виглядало, що становище з відсутністю інформації про повстання виглядало безнадійно тим більше, що в архівах збереглися лише документи польського та російського походження, у яких була зафіксована ворожа щодо повсталих позиція. Торкаючись цього питання, ми не маємо права ігнорувати того, що в час жорстокої поразки повстанського руху 1768 року у колективній свідомості переможених повстанців на рівні колективної інтуїції проснулася потреба відобразити в народних епічних творах пам'ять про повстання та увіковічнити образи ватажків повстання. Український народ у своїх піснях зумів зберегти пам'ять про повсталих гайдамаків і про їхню мету та надії. У зв'язку зі сказаним у попередньому реченні, ми приходимо до висновку, що сучасні українські історики вчасно розширили інструментарій дослідження і доречно скористалися досвідом і науковими досягненнями істориків країн Заходу, визнавши усну історію автохтонів-українців, яка відображена в народних піснях та легендах за повноцінне, достовірне і придатне для наукового аналізу джерело.

Якщо вести мову про перспективу історич-

них досліджень невіршених проблем повстання гайдамаків, то можна зі впевненістю сказати, що перспектива обнадійлива. Безумовно, треба враховувати, що в сучасному рівні розвитку дослідницької праці українські історики-пошуковці ще не достатньо використовують сучасний інструментарій для досліджень. Наприклад, з 1929 року в країнах Заходу історики широко використовують наукові здобутки прихильників історичної школи «Нові історики» (яку ще називають школа «Анналів»). Ми не будемо характеризувати ознаки та наукові здобутки школи «Нові історики», лише зазначимо, що в «інструментарій» цієї школи входить вивчення супутніх з історичною наукою дисциплін, таких як: усна історія, історія понять, візуальна історія, історія пам'яті, історія ментальності та історії ще декількох супутніх з історичною наукою дисциплін [1, 2004: 149-194].

Щоб зрозуміти, чому в достатній мірі українські історики-пошуковці не використовують інструментарій пропонований «Новими істориками» потрібно зазначити, що в система історичної освіти українських ВНЗ, яка була внаормована законними та підзаконними актами, які були правомочними після проголошення державної незалежності і діяли до початку ХХІ ст. Всі вони були під впливом догм і стереотипів «радянської доби», яка, власне, залишилась у минулому [9]. Прихильників сповідання «радянських догм» і «стереотипів» у середовищі істориків, які відмовляються визнавати інші прогресивніші школи та теорії, прийнято називати традиційними істориками. По інерції, набраний ще до проголошення державної незалежності України, у 90-ті роки ХХ-го століття освітні програми для студентів було прийнято визнавати засади школи «Об'єктивістів» (основоположник школи Леопольд фон Ранке) як директиви керівних освітянських органів. Ми не будемо характеризувати засади школи «Об'єктивістів», підкреслимо лише те, що згідно принципів цієї школи історик повинен вважати достовірними і надійно інформативними лише ті історичні дані, які відображені в архівних документах. Згідно засад школи «Об'єктивістів» історик, досліджуючи історичні події чи окремі історичні факти, в тому разі, якщо не знайдено підтверджуючих писемних документів (найкраще в архівосховищах), ні в якому разі не повинен братися за пояснення суті історичної події чи історичного факту, оскільки це суперечило б засадам школи «Об'єктивістів» [14]. Виклад результатів дослідження історич-

них явищ чи подій, за поняттями об'єктивістів, історик повинен висвітлювати лише з позицій безстороннього історизму. Будь-яке пояснення чи оцінка суті історичного факту чи явища вважалось неприпустимим. Тим не менше, розвиток української історичної науки, підкоряючись тенденціям еволюції, був приречений примножувати методи та розширювати застосовування нового інструментарію в дослідженнях історичних явищ. Визнаючи таку ситуацію як потребу застосування нових методологічних засобів для дослідження історичних явищ (в даному разі маємо на увазі події, пов'язані з повстанням «Коліївщина»), ми не можемо обійтися без використання наукових досягнень багатьох теоретиків із галузі історичних досліджень, наприклад, таких як знавець теорії понять Рейнгардт Козеллек [5, 2005:7-350], або навряд чи українські історики будуть відчувати, що їхні знання є достатніми без ознайомлення з теоретичними і практичними висновками знавця історичної епістемології Аллана Мегіла [7, 2007: 14].

Отже, в кінці 90-х років ХХ ст. у фаховій історичній літературі відбувся інтенсивний процес засвоєння нових методів історичних досліджень. Набули популярності наукові здобутки школи «Нові історики». Очевидно, що цьому посприяло два потужних чинники. Перший чинник – це стихійно виникле в середовищі українського суспільства зацікавлення історією своєї Батьківщини, це є властивістю для будь-якого суспільства, якщо це суспільство звільнилося від чужоземної кабали. А суть іншого чинника в тому, що після проголошення державної незалежності Україна обрала шлях розвитку спрямований на Захід, а це посприяло тому що рівень розвитку історії України як науки зазнав впливу досягнень багатьох відомих істориків країн Заходу.

Отже, якщо ми вважаємо, що українська історична наука в ХХІ ст. зробила якісний поступ, то, використовуючи засади школи «Нові історики», зокрема напрацювання Гвіна Пірса [1, 2004: 149-194] в галузі усної історії, та аналізуючи тексти народних пісень про гайдамаків, ми маємо підстави довести на підставі українських джерел те, що гайдамаки були не жорстокими «різунами», як це стверджують польські історики, а народними месниками, які давали гідну відповідь на жорстоку експлуатацію поляками українського населення та утиски релігійного характеру [2].

Власне, про те, як український народ сприйняв повстання 1768 року і оцінював дії повстанців, ми дізнаємось не тільки з текстів народних

пісень і легенд, але і зі слів поеми «Холодний Яр» народного поета Тараса Шевченка. Його гостра реакція на трактування подій, пов'язаних із повстанням, поляками та зрусифікованими українськими інтелігентами, досить своєрідна:

«... «Гайдамаки не воїны, –
Разбойники, воры.
Пятно в нашей истории...»
Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбийник не стане, ...» [12, 1969: 321].

Отже, трактування в позитивному світлі гайдамацького повстання в середовищі українського народу є ознакою морально-політичного здоров'я української нації. Дотримуючись загальноновизнаних критеріїв справедливості, кожна людина, якщо вона не вражена синдромом шовінізму або нацизму, повинна визнати, що спосіб трактування пригнобленим українським народом факту повстання і дій повсталих відповідає загальноновизнаному, загальнолюдському критеріям.

Наступною проблемою, яка стоїть на заваді об'єктивного трактування повстання «Коліївщина», є проблема, яку «Нові історики» назвали «проблема джерел». Її суть полягає в тому, що історик, вивчаючи джерела, у яких йдеться про ту чи іншу історичну подію, заодно робить реконструкцію способу мислення пересічних людей [1, 2004: 20-21]. При цьому історик повинен враховувати в яких умовах відбувається виготовлення архівних документів (які є джерелами). Наприклад, згідно навіть найбільш примітивного аналізу буде намарне сподіватись на те, що поляки в документах та в мемуарній літературі відобразять гайдамаків краще, ніж кримінальних бандитів і різунів «невинних» поляків. Історичні документи, автори яких намагаються йти в унісон не з історичною правдою, а з державною ідеологією, ніколи не документують події з об'єктивним чи виправдальним для повсталих змістом. Здебільшого в державних документах або мемуарах лояльних до загарбницької політики країни-агресора очевидців, завжди добре видно угодовську позицію авторів виготовлення документів або написання мемуарів. Наприклад, в мемуарах Вероніки Младанович (Кребс), які були (і досі є) класикою для фахового та ідеологічного виховання польських істориків та студентів гуманітарних ВУЗів, поляки навіть не намагаються проаналізувати мемуари своїх громадян на предмет достовірності. У своїх мемуарах (переклад з польської на російську І. М.

Рева) Вероніка стверджує, що: «... В пределах укрепленного города не было воды; Шафранский распорядился выкопать колодезь там, где типер ратуша; родника однако не нашли и несмотря на то, что колодезь был до 300 сажней глубиной, до воды не добрались. Во время ужасной резни этот колодезь сделался гробом для многих мучеников в том числе для моих родителей...» [6, 2002: 120-144]. Як бачимо пані Вероніка пише про минулі історичні події логічно, і все було б подібне на правду, якби ми не зробили елементарні підрахунки. Хоча б такі: якщо йдеться про глибину «колодезя», то один сажень за сучасними мірками дорівнює 2 метри і приблизно 13 сантиметрів Тобто твердження Вероніки про 300 сажнів мало ймовірно, оскільки на всій території міста Умань нікому не вдалося викопати лопатами «колодезь» глибиною глибший за 20 м, а найглибший, який є в Умані, сягає 26 м. Глибше викопати нікому не вдавалось, бо вся Умань розташована на граніті, який залягає здебільшого на глибині до 20-25 м. Правда, протягом двох останніх десятиріч в Умані з'явилися криниці, з яких беруть воду з глибини 70, а то й 80 метрів, а це близько 40 сажнів. Правда, для цього використовуються спеціальні технології, які дають можливість дістати з такої глибини воду. Хоча в той час таких технологій не існувало.

Ми не маємо наміру аналізувати всі «архідостовірні» польські історичні джерела, у яких є дані про повстання гайдамаків, і не маємо на меті звертати увагу на дані, почерпнуті з польської літератури, обмежимося лише констатацією того, що польські історики у спілці з польськими політиками протягом останнього десятиріччя з невідомих причин намагаються вказати українцям, яких політиків та історичних діячів українці мають поважати, а яких забути, бо колись хтось із них наступив на ногу «уродзному шляхтичу». Власне, було б бажано польським історикам вивчати не тільки засади школи «Об'єктивістів» Леопольда фон Ранке, але і поцікавитись історичною школою «Нові історики» (її ще називають школа Анналів), зокрема для польських істориків ми наведемо цитату з доробку одного із яскравих представників історичної науки Заходу Пітера Берка: «...Культурний релятивізм безпосередньо відображається в історичних творах. Наш розум не відбиває реальності безпосередньо; ми сприймаємо світ крізь мереживо звичаїв, схем і стереотипів. Причому наше розуміння конфліктів поліпшується від подання протилежних точок зору...» [1, 2004: 14].

«Нові історики» вперше довели, що є докорінно неправильним твердження прихильників школи «Об'єктивістів» того, що коли опис результатів дослідження історичної події чи історичного факту починає, припустимо, історик-поляк, то продовжити опис дослідження цієї ж події може українець чи представник будь-якої іншої національності. «Нові історики» довели, що насправді над кожною людиною тяжіють традиції, звичаї, історична пам'ять і менталітет того народу, якого є представником та людина, яка робить дослідження чи опис (Ibid).

Продовжимо розглядати чинники, які потребують уваги дослідників повстання «Коліївщина», враховуючи напрацювання Алана Мегіла, зокрема його працю, видану російською мовою «Историческая этимология», А. Мегіл піднімає питання: «кто имеет право контролировать то, что «мы» помним о прошлом? Или, говоря другими словами, «чьи» политические, социальные, и культурные императивы» будут доминировать в репрезентации прошлого в любой данный момент? Требование помнить прошлое правильным способом звучит весьма настойчиво. И ожидается, что историки будут здесь выполнять свою часть работы в угоду тем, кто им платит, и тем кто чувствует, что их собственные политические, социальные и культурные «императивы» должны быть защищены» [7, 2007: 91-92].

Отже, на підставі наукового аналізу тенденцій, які проглядаються в процесі розвитку історичної науки цивілізованих країн Заходу, ми можемо стверджувати, що розвиток історичної науки в Україні відрізняється від розвитку історичної науки країн Заходу за ознакою якості. Українська історична наука Підставою так стверджувати є те, що українським історикам за їхні дослідження ніхто не платить, ані держава, ані будь-яка інша інституція. Українські історики виконують свою роботу на засадах індивідуального ентузіазму, та їхні дослідження аж ніяк не йдуть в «угоду тим, хто платить». Безумовно, на якість сучасних історичних досліджень досі мають вплив ознаки ідеологічних стереотипів, які були «прищеплені» старшому поколінню істориків, яким не вдалося уникнути російсько-більшовицької контузії, отриманої ще до проголошення незалежності України. В нинішніх умовах вільного розвитку української історичної науки історик-фахівцю легко розпізнати в будь-яких історичних дослідженнях нашарування насаджених ідеологічних стереотипів або догм і вибудовувати логіку своїх досліджень на

основі загальновідомих і загальновизнаних у цивілізованому світі цінностей. Аналіз наукових досягнень істориків країн Заходу дає нам підстави твердити, що українська історична наука після проголошення державної незалежності України стала на шлях розвитку навіть досконаліший від розвитку історичної науки країн Заходу.

Дослідження перебігу подій, пов'язаних із повстанням «Коліївщина», змушує українських істориків поглянути на ці події під абсолютно новим кутом зору. Принаймні, погляд на події, які відбувалися під час повстання, розглядати їх як один із яскравих проблисків прагнення українців здобути свою державність. Ми свідомі тієї обставини, що дослідження повстань гайдамаків в аспекті колективного прагнення українців здобути свою державу досі майже не проводились. В попередньому реченні ми обмежуємось словом «майже», тому що дослідження в цьому напрямі (не називаючи мети) проводив історик з української діаспори Петро Мірчук [8]. Ми ж лише продовжуємо заданий Петром Мірчуком напрям. Здійснювати такі дослідження пора назріла хоча б тому, що українська історична наука за останні два з половиною десятиліття зробила великий прорив і в супутніх з історичною наукою дисциплінах. Наприклад, історик Василь Шевчук довів, що в тому разі, коли в Україні відбувалися повстання, то слід досліджувати наявність у діях повстанців ознак прагнення будувати суверенну державу. Таких ознак на прикладі Козацької держави В. Шевчук називає вісім [13, 1999: 89-113]. Відносно повстання «Коліївщина» зробити це варто, бо гайдамаки у 1768 році, коли повстання досягло найбільшого успіху, мали шість із восьми ознак державності. Наявність навіть частини цих ознак у повсталих, безсумнівно, свідчить про політичну зрілість повсталих і їхнє прагнення будувати свою суверенну державу. Таке прагнення повсталих було, якщо не усвідомлене, то інтуїтивне. Перечислимо ці ознаки, які визначені В. Шевчуком і які ми визначаємо як властиві гайдамацькому повстанню:

- Гайдамаки в результаті довготривалої боротьби у другій половині червня 1768 року набули основної ознаки державності – здобули на звільненій від загарбників території владу. Для закріплення успіхів повстанці 22 червня 1768 року під Уманню провели раду, яку за січовими традиціями називали козацькою. На раді було обрано гетьманом Максима Залізняка. Тобто главу держави. До речі, в деяких істориків є підозри, що цей факт до проголошення державної неза-

лежності цілком свідомо замовчувався. Ми не будемо вибудовувати здогади, чому так відбувається, підкреслимо лише те, що оскільки Україна досі перебуває в стані інформаційної війни і во главі реєстру її противників стоїть Росія, то до реєстру противників охоче долучилася інші держави, які «тримають за пазухою камінці». Хоча найбільшої шкоди в інформаційному просторі завдає доморощена «п'ята колона».

- Другою ознакою прагнення повсталих побудувати державу була підконтрольна територія, на яку поширювалася влада повсталих. Вона не була сталою і визначеною кордоном, але досить значною.

- На підконтрольній гайдамакам території існував політико-адміністративний устрій. У польських архівах до сьогодні зберігаються розпорядчі документи, які видавав М. Залізняк. Наприклад, у збірнику історичних джерел «Киевская старина» № 3 опубліковано Грамоту Максима Залізняка, видану управителю міста Теплик Федору Осадчому. Ці документи були обов'язковими до виконання на підконтрольній гайдамакам території.

- Будь-який організований соціум, якщо він прагне побудови держави, повинен мати суд. М. Залізняк та І. Гонта під час повстання виконували роль суддів, дотримуючись українського звичаєвого права.

- Гайдамаки, опанувавши територію, передусім проганяли панів і встановлювали свої порядки. Тобто здійснювалася зміна соціально-економічного устрою, що є п'ятою ознакою державності.

- Шостою ознакою зрілої державності є існування фінансової системи. Ця ознака з об'єктивних причин у гайдамаків була відсутня.

- Сьомою ознакою державності є військо і система управління його структурними підрозділами. Цілком зрозуміло, що у повстанців усе це було.

- Восьмою ознакою державності є наявність міжнародних зв'язків. Зачатки таких зв'язків гайдамаки теж мали.

На початку ХХІ ст. вітчизняні соціологи зауважили цікавий феномен, в середовищі українського народу стало помітним стихійне зацікавлення регіональним краєзнавством і загальною історією України. Річ в тім, що в основі багатовікової політики Росії щодо України завжди лежала явна і закамуюфльована боротьба

зі знаннями автохтонного населення історії своєї країни. Стали очевидними наполегливі намагання Росії присвоїти собі давню історію України. Ми не будемо пояснювати сутність цього явища, лише зауважимо, що реалізовувати акти такого роду «присвоєння чужої історії» взяли не тільки фахівці-історики, але навіть високопоставлені політики. Наприклад, у 2017 році президент Росії Путін під час візиту до Франції «приписав» у актив Росії князя Київської Русі Ярослава Мудрого та його доньку Анну, яка вславилася тим, що стала королевою Франції. Також на глибокі роздуми нашої російський історик Ніколай Карамзін, який свого часу написав таке: «...В России до введения христианской веры первую степень между идолами занимал Перун... Кумир его стоял в Киеве на холме... Перуновым именем клялись россияне...» [4, 2009: 35]. Авторитет Карамзіна, ми розуміємо, в Росії дуже великий, але ж в Україні навіть школярі знають, що до «введення христианской веры», власне, «России» попросту ще не існувало... Ми усвідомлюємо, що історія України насичена «білими плямами», які штучно створювали окупанти України, розраховуючи на те, що грядущі покоління українців виродяться на послухних «тутейших» або «хохлов» без роду і племені. Відрадно є те, що українська інтелігенція почала розуміти, що історія України опинилася на передньому краї інформаційної війни, і число держав-агресорів більшає пропорційно ослабленню України. Треба завжди пам'ятати, що історія була об'єктом агресії ще з моменту підписання Переяславської угоди у 1654 році. Але в такі глибини нашої історії не будемо заглиблюватись. Згадаємо події більш до нас наближені. Буде доречним згадати слова відомого всім історикам Йозефа Геббельса: «Якщо народ позбавити його історії, то через покоління він перетвориться на юрбу, і ще через покоління ним можна буде управляти» [3]. З Й. Геббельсом перегукуються слова колишньої цариці Росії Катерини II: «...Ці провінції слід русифікувати. Ці завдання можна б було легко здійснити, призначивши губернаторами людей розумних. Коли в Малоросії зникнуть гетьмани, треба зробити все, щоб стерти з пам'яті і їх добу» [11, 1992: 157-158].

Отже, будемо вважати, що важливість трактування історичних подій та фактів зі врахуванням загальновідомих, загальновизнаних і загальноприйнятих критеріїв ми зуміли довести.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Берк П. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє / П. Берк // Нові перспективи історіописання. – Київ: Вид-о «Ніка-Центр», 2004. – С. 2-14.
2. Гайдамацькі пісні // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Геббельс Йозеф // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikiguote.org/wiki/>
4. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М.: Эксмо, 2009. – 1024с.
5. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козеллек. – Київ: Вид-во «Дух і літера», 2005. – 375 с.
6. Кузнец Т. Гайдамацький Рух на Уманщині. Коліївщина 1768 року / Т. Кузнец, С. Монке, А. Петренко // Записки Вероніки Кребс. – Київ: Вид-во «Київський університет», 2002. – С. 120-144.
7. Мегилл А. Историческая эпистемология / А. Мегилл. – М.: Изд-во «Канон», 2007. – 464 с.
8. Мірчук П. Коліївщина гайдамацьке повстання 1768 р / П. Мірчук // Наукове товариство Т. Шевченка. – Нью-Йорк, 1973. – 314 с.
9. Набутович І. У політичному словоблудді / І. Набутович // «Тиждень». – 2010. – № 14. – 51 с.
10. Нові перспективи історіописання / за ред. Пітера Берка. – Київ: Вид-о «Ніка-Центр» 2004. – 379 с.
11. Субтельний О. Україна. Історія. 2-е видання / О. Субтельний. – Київ: Вид-во «Либідь», 1992. – 509 с.
12. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1969. – 654 с.
13. Шевчук В. Історія української державності. Курс лекцій / В. Шевчук // Українська козацька республіка. – Київ: Вид-во «Либідь» 1999. – С. 89-113.
14. Школа «Обективістів» Леопольда Ранке. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

REFERENCES

1. Berk, P. (2004). Vstup. Nova istoriia: ii mynule i maibutnie [Introduction. New History: Its Past and Future]. *Novi perspektivi istoriopisannia*. Kyiv: Vid-vo «Nika-Tsentr» [in Ukrainian].
2. Gaidamats'ki pisni [Haydamak songs]. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
3. Gebbel's Iozef [Goebbels Joseph]. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://ru.wikiguote.org/wiki/> [in Russian].
4. Karamzin, N.M. (2009). *Istoriia gosudarstva Rossiiskogo* [History of the Russian state]. Moscow: Ecsmo [in Russian].
5. Kozellek, R. (2005). *Minule maibutnie. Pro semantiku istorichnogo chasu* [The future is coming. About the semantics of historical time]. Kyiv: Vid-vo «Dukh i litera» [in Ukrainian].
6. Kuznets, T., Monke, S., & Petrenko, A. (2002). Monke Stanislav, Petrenko Anatolii. Gaidamats'kii Rukh na Umanshchini. Koliivshchina 1768 roku [Haidamatsky Movement on the Uman region. Koliivshchina 1768]. *Zapiski Veroniki Krebs*. Kyiv: Vid-vo «Kiivs'kii universitet» [in Ukrainian].
7. Megill, A. (2007). *Istoriicheskaia epistemologiiia* [Historical epistemolog]. Moscow: Izd-vo «Kanon» [in Russian].
8. Mirchuk, P. (1973). Koliivshchina gaidamats'ke povstannia 1768 r. [Koliivshchina Haydamak Uprising in 1768]. *Naukove tovaristvo T. Shevchenka*. New York [in Ukrainian].
9. Nabutovich, I. (2010). U politichnomu slovobluddi [In a political word-of-mouth]. «Tizhden'», 14, 51 [in Ukrainian].
10. Berk, P. (ed.). (2004). Novi perspektivi istoriopisannia [New perspectives of writing history]. *Problema dzherel*. Kyiv: Vid-vo «Nika-Tsentr» [in Ukrainian].
11. Subtel'nii, O. (1992). *Ukraina. Istoriia* [Ukraine. History]. 2nd ed. Kyiv: Vid-vo «Libid'» [in Ukrainian].
12. Shevchenko, T. (1969). *Kobzar* [Kobzar]. Kyiv: Vid-vo «Dnipro» [in Ukrainian].
13. Shevchuk, V. (1999). Istoriia ukrains'koi derzhavnosti [History of Ukrainian statehood. Course of lectures]. *Ukrains'ka kozats'ka respublika*. Kyiv: Vid-vo «Libid'» [in Ukrainian].
14. Shkola «Obiektivistiv» Leopold'a Ranke [Leopold Rank's «Objects' School»]. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].

Чорномаз Богдан Данилович

Кандидат історичних наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

20300, м. Умань, Садова вулиця, 2

Chornomaz Bohdan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

2, Sadova str., Uman, 20300, Ukraine

Email: chornomaz.bogdan@gmail.com ORCID: 0000-0003-0588-8531

Цитування: Чорномаз Б. Д. Коліївщина: проблеми трактування / Б. Д. Чорномаз // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21., № 11. – С. 14-22.

Citation: Chornomaz, B.D. (2018). Koliivshchina: problemy traktuvannia [Koliivshchina: problems of interpretation]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 14-22.

Стаття надійшла / Article arrived: 04.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 07.11.2018